

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını

TARİH İNCELEMELERİ
DERGİSİ
XI

Ege Üniversitesi Basımevi
Bornova-İZMİR
1996

ENSEST EVLİLİĞİN TÜRK HALK HİKÂYELERİNDEKİ İZLERİ

Anlatı geleneğimizin en son halkası olan halk hikâyelerimiz, bütün sözlü ürünlerimizi içine alan mozayik durumundadır. O sebeple kendisinden önce teşekkür ettiğini kabul ettiğimiz efsane, destan, türkü, atasözü, v.b. türlerin ve ortaya çıktıkları dönemlere ait izlerin bu anlatı türünde bulunmasından daha tabî birşey olamaz. Ancak bu izlerin değişen ve gelişen zaman içinde eski özelliklerini ekseriyetle kaybederek sadece bir çağırışım yaptıracak, bazan da tamamen muhafaza etmiş şekilde olacağı şüphesizdir.

Yazımızın konusu da bunlardan biri olup "ebeveynlerin evlâtlarının eş olarak seçtikleri kişilere âşık olmaları, bu uğurda olmadık şeylere kalkışabilecekleri" meselesidir. Geleneksel Türk aile yapısında görülmeyen bu tür bir ilişkinin kaynağını bulmak için Türkler'in tarih içinde kültürel bağları bulunduğu milletlerin geçmişlerine göz atmak gerekmektedir. Zira kabul görmeyip uygulanmasa bile pekçok unsurun yüzyıllar boyu çeşitli konularda ortaya çıkması, kaçınılmazdır. Nitekim inceleme konumuzun kaynağı da İran'ı uzun süre etkisi altına alan Zerdüştlük'le ilgili olmalıdır. Edebî alanda çok fazla etkilendiğimiz İran Edebiyatına da kaynaklık eden, gerek onlarda gerekse bizde bugün bile izleri hissedilen Zerdüştlük, hükümdar Kevaz zamanında Zaradüş adlı bir peygamber tarafından kurulan¹ ve havarilerinden Mezdek'in adıyla da anılan². Mazdeizm "Persilik" in temelidir ve eski Arya dinî ile İran putperestliği arasında bir yerdedir³. Sadece İran'da değil Mısır'da, Roma'da⁴ görülen Mazdeizm, başlangıçta dinî, giderek siyasî bir cereyan halinde görülen⁵ Batınîlik'in esasını teşkil etmektedir. Zira Araplar'ın zulmünü engellemek için Halifelik'e karşı çıkıp bu mertebeyi ele geçirmek amacıyla Hz. Ali ve taraflarının yanısıra Türkler'in de katıldıkları, İran kültür geleneğine bağlı ilkel bir komünizm olarak nitelenebilen "Mazdakçılık" ile "Şia"nın iki önemli unsur teşkil ettiği Batınîlik, Ahi birliklerini meydana getiren sentezin temeli⁶ demektir. İslâmiyetin Türk ve İranlılar arasında kabul edilmesini kolaylaştırdığı kabul

¹ İslam Ansiklopedisi "Mezdek Maddesi", Cilt: 8, s: 203; Féliçen Challaye, *Dinler Tarihi*, Çev: Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınevi, İstanbul 1972, s. 130

² İslam Ansiklopedisi, aynı yer; Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, Hazırlayan: M. Altay Köymen Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982. s. 245.

³ Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 131-133.

⁴ Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 50.

⁵ Sabahattin Güllülü, *Sosyoloji Açısından Ahi Birlikleri*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977, s. 44.

⁶ Sabahattin Güllülü, *a. g. e.*, s. 42-44.

edilen⁷ ve özellikle göçebe Türkmenler arasında yaygın olduğu bilinen⁸ Ahilik'in "ser verip sır vermeme", "gizlilik prensibine uyma" gibi normlarında kendini hissettiren Batınîlik⁹in temeli olarak bilinen ve "kadının ve mülkün, o toplumun müştereki olduğuna, kimsenin zevklerinden ve isteklerinden feragat etmemesi" esasına dayanan Mazdeizm¹⁰ in felsefesi ve onunla ilgili pratikler geniş bir şekilde "Siyasetnâme" de yer almaktadır. Nizamü'l-Mülk'ün Sultan Melikşah'ın isteği üzerine kaleme aldığı¹¹ bu ünlü esere göre Mezdek b. Bâmdâdân Nuşirevan-ı Adil'in babası Sasanî hükümdarlarından¹² Melik Kubâd b. Firuz zamanında Zerdüştlüğü, o günkü uygulamasının tersine olarak değiştirmek düşüncesine kapılır. Esasını "dualisme" in teşkil ettiği "Zerdüşlük"ü yenilemesi için peygamber olarak gönderildiğini savunan Mezdek'in bu sözleri Kubâd'ın kulağına gider ve "Peygamber olduğuna kendisini inandırmasını" söyler. Bir hile ile kendini kabul ettiren Mezdek,¹³ Melik Kubâd ve ona inananlarca desteklenir¹⁴. Ancak bunu duyan oğlu konuyu deşer ve Mezdek'in peygamberliğinin gerçek olmadığını; bu uygulamanın ailenin selâmeti açısından sakıncalarla dolu olduğunu örneklerle isbat eder¹⁵ ve kendi tahta geçer¹⁶. Bu konu ile ilgili olarak bazı dilcilerimiz Anadolu'da "karısına, kızına ya da yakın akrabasındaki kadınların namusuna göz kulak olmayan" kişiler için kullanılan "gavat" (kavat) kelimesinin -Mezdek'in tesiriyle Zerdüştlük'ün aile yapısını zedeleyici yeni uygulamalarına cevaz verdiğiinden olacak- Melik Kubâd'ın adının zaman içinde değişikliğe uğramış şekli olduğunu savunmaktadırlar¹⁷.

Bu konu Mısır'da doğan; İran'a, Aryalar tarafından (m. 5, XVI. yy'da) işgal edilmesiyle yayılmaya başlayan¹⁸ ve Mısır dini ile temas eden diğer dinlere de geçtiğine inanılan "Firavun'un Tanrının oğlu olduğu, kudretinin ölçülemeyeceği" meselesiyle¹⁹ onun insanüstü kudretiyle ilgilidir. Bu kudret ırsîdir ve ancak kanının temiz tutulmasıyla muhafazası mümkündür. Bunun için de hükümdar sadece, kendisi gibi asil bir kana sahip olan birisiyle evlenebilir²⁰. Halk arasında uygulanmayıp sadece kraliyet

⁷ Sabahattin Güllülü, *a. g. e.*, s. 44.

⁸ Sabahattin Güllülü, *a. g. e.*, s. 113.

⁹ Sabahattin Güllülü, *a. g. e.*, s. 112-113.

¹⁰ İslam Ansiklopedisi "Mezdek Maddesi", Cilt:8, s: 203-204; Nizamü'l-Mülk, *Siyasetnâme*, Hazırlayan: M. Altay Köymen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1982, s. 248.

¹¹ *Siyasetnâme*, *a. g. e.*, Önsöz, XV.

¹² Günay Karağaç, "Eş Yazınlık, Eş Sesslilik ve Çok Anlamlılık" *Türk Dili ve Ed. Araştırmaları Dergisi*, VIII, 1994, s. 31-56.

¹³ *Siyasetnâme*, *a. g. e.*, s. 248-249.

¹⁴ *Siyasetnâme*, *a. g. e.*, s. 250-251.

¹⁵ *Siyasetnâme*, *a. g. e.*, s. 252-262.

¹⁶ *Siyasetnâme*, *a. g. e.*, s. 263-271.

¹⁷ Karoly (Zegledy-Nomad Népek Nanderlasa-Napkelettöl Napnyugatig, Budapest 1969, s: 143.

¹⁸ Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 63-65.

¹⁹ Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 50-51.

²⁰ Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 51; Önal Sayın, *Aile Sosyolojisi*, Ege Üni. Ed. Fak. Yayını Ege Üni. Basımevi, İzmir 1990, s. 81; Bozkurt Güvenç, *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 26-27.

ailelerinde rastlandığı üzere Mısır ve Peruda hükümdar ailelerinin fertleri kendininkine eş bir eş bulamadıkları takdirde aralarında kan bağı olan erkek ya da kız kardeşleriyle evlenebiliyorlardı²¹.

"Incest" (ensest) veya "Incest taboo" adı da verilen; dinler, yazısız töreler ve yazılı hukukun genellikle yasakladığı "kan bağı olan kardeşlerin, ya da ana ile oğulun, baba ile kızın arasında gerçekleşen bu evlilik türü²² hemen bütün dünyada yasaktır. Sosyologların "yakınlığın cinsel isteği azalttığı", "doğacak çocuklara ne deneceği", "genetik tehlikeler²³ v.b. sebeplerle uygulanmadığını ortaya koydukları ensest türü evliliğin en ünlü uygulayıcısı Kleopatradır ve onüç kuşaklık bir ensest soyunun son temsilcisidir²⁴.

Yunan mitolojisinde de karşılaşılan ensest türü evlilik şeklinin halk hikâyelerimizdeki görüntüsü oldukça farklı bir durum arz etmektedir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Seyfülmülük hikâyelerinin iki ayrı sahadan derlenmiş varyantlarında karşımıza çıktığı üzere söz konusu unsur kayınvalidenin, damat adayına âşık olması şeklindedir. Nitekim XVIII. yy. da ünlü Türkmen Şairi Magrupı tarafından tasnif edilen "Seypelmelek -Medhalcemal"²⁵ adlı hikâyede Medhalcemal nice maceralardan sonra kendisini bulan ve onunla evlenmek isteyen Seypelmelek'i önce annesiyle tanıştırmak ister. Ancak damadını gören Gülzarpıran ona âşık olur ve:

*Müsürin yurdundan gelen adamzat,
Hoş gelin sen bizin ile, soltanım!
Seni görüp, geçdim külli-barımdan
Pehim eyle, bir nişana, soltanım!
Seni görüp, düşdüm gaygıga, yasa,
Sırım paş eyledim düşmana, dosa,
Gızıl yanaklardan götergil posa,
Üç dolanpın garrı dala, soltanım!*

*Tutar men etegin, ayrılman senden,
Gel bir dem pehm eyle, can çıkdı tenden,
Bir şabazam, her zat tapılar menden
Her ne maksadınını dile, soltanım!*

²¹ Önal Sayın, *a. g. e.*, s. 81; Ali Rıza Balaman, *Akrabalık, Evlilik ve Türleri*, Karınca Matbaası, İzmir 1982, s. 27; Bozkurt Güvenç, *a. g. e.*, s. 295-296; Féliçen Challaye, *a. g. e.*, s. 51; L. Henry Morgan, *Eski Toplum II*, Çev: Ünsal Oskay, Payel Yayınevi, İstanbul 1987, s. 144.

²² Bozkurt Güvenç, *a. g. e.*, s. 295-296; Ali Rıza Balaman, *a. g. e.*, s. 26-27.

²³ Bozkurt Güvenç, *a. g. e.*, s. 297-299.

²⁴ Onun kendisini yılanlara sokturmak istemesinin sebebi, erkek kardeşiyle evlendirilmek istenmesidir (Bozkurt Güvenç, *a. g. e.*, s. 292).

²⁵ Magrupı, *Dessanlar, Seypelmelek-Medhalcemal*, Türkmenistan Neşriyatı, Aşgabat 1982, s. 7-64.

*Öz erimde potusa men, beg menem,
Bular kenizekdir, men beyig menem,
Halem bolsa, beş on gızdan eg menem,
Bağban olgıl teze güle, soltanım!*

*Patşa menem, payatım bar, ilim bar,
Nazar eyle: gıldan inçe bilim bar,
Men bir bağban, teze açılan gülüm bar,
Bilbil bolup gongul güle, soltanım!*

*Gülzarıran aydar, halım perişan,
Yüzünü bir gördüm, bolmuşam hayran,
Enşalla, sana nöbatdır dövran,
Gel, dolangıl inçe bile, soltanım!*

diyerek, duygularını belirtir²⁶.

XVI. yy. Çağatay şairi Meclisi'nin kaleme aldığı "Hikâye-i Seyfül-Melik ve Bedi'ül-Cemâl-i Perizâd"²⁷ adlı mesnevîde ise oldukça ilginç bir durumla karşı karşıya kalıyoruz. Zira Bedi'ül-Cemâl'in günden güne sararıp solmasının ve geceler boyu ağlamasının sebebini öğrenen annesi ona;

*Kızınım bu işige köydi bir dem
Bolup bî-çâre âhir kıldı merhem
Didi çarlang köreyin şah yüzünü
Sarayın u bileyin hem derd ü sözünü²⁸*

diyerek, şehzadeyi getirmesini ister. Ancak Seyfülmelik'i gören annesi delikanlının gönlünde kızının olduğunu bildiği halde ona âşık olur. Metinde:

*Tüşüp âşık mihri bolup enege
Reva körmes anı özün
Bolupdur çün kızı âşık onga kim²⁹*

şeklinde belirtilen "kayınvalidenin damada âşık olması" meselesi, aynı hikâyede bir kere daha karşımıza çıkacaktır. Nitekim Bedi'ül-Cemâl'le evlenmek isteyen Seyfü'l-Melik'i beğenen anne "bu işin ancak kayınvalidesi (Bedi'ül-Cemal'in babaannesi) Serv-i

²⁶ Magrupi, a. g. e., s. 38.

²⁷ Meclisi, "Dâsîtân-ı Seyfü'l-Mülûk ve Bedi'ül-Cemâl-i Peri-zâd", E. Blochet, *Catalogue des Manuscrits Turcs*, Supplement Ture 998, C: II (Paris 1933), s. 1-79.

²⁸ Meclisi, a. g. e., 1342-1343 beyitler.

²⁹ Meclisi, a. g. e., 1344-1345 beyitler.

Banu'nun görüp beğendiği takdirde çözülebileceğini³⁰söyleyerek onları Şehristan-ı Simin (Bağ-ı Harem)'e götürür. Seyfülmelik'i gören Serv-i Banu da gelinin akıbetine uğran ve torununun sözlüsüne âşık olur. Hikâyede:

*Melikzadeni aldı bu enege
Kılıp gül yüzige cânın kölege
Kızının köprek ol mayil bolupdur³¹*

.....

*Yüzün körgeç anası mihri tüşti
Mahabbet birle çarladı körışti³²*

*Çü Serv-î Banuning könglige tüşti
Tamamı leşkerin aldıga yıgdi³³*

mısralarıyla belirtilen ve Türkmen varyantından farklı olarak babaannenin de Seyfül-Melik'e aşkının söz konusu edilmesi daha çok, musannifin hikâyeyi uzatmak için başvurduğu bir yol olmalıdır. Ayrıca şehzadenin etkileyici güzelliğinin bir kez daha vurgulanmak istenmesinin de bunda etkili olabileceği, gözden uzak tutulmamalıdır.

Gerek Türkmen, gerekse Çağatay varyantı Seyfülmülük Hikâyeleri'nde bu motif anlatının III. Bölümü'nde yer alan "Sevgiliyi Bulma Epizodu" kısmında görülmektedir³⁴. Söz konusu unsurun sevgililerin birbirleriyle karşılaşip evlenme izni alacakları sırada ortaya çıkmasının sebebi de vakanın entrik bir unsurla süslenerek anlatının sonuca ulaşmasını geciktirmek ve kaynağı Kuran'daki Yusuf Kıssasına³⁵ geri gittiğini düşündüğümüz "karşısına çıkan her kadını etkileyecek kadar yakışıklı delikanlı" özelliği katılarak hikâye kahramanının güzelliğinin bir kez daha vurgulanmak istenmesi olmalıdır. Bunun yanında musannifin çevresinde gördüğü ve tasvip etmediği böyle bir olayı -ders vermek veya yermek amacıyla- kullanmak istemiş olmasını, gözardı etmemek gerekir.

Kayınvalidenin (veya babaannenin) damadına âşık olması, her iki hikâyede de evlilikle sonuçlanmaz. Zira geleneksel Türk Aile yapısında böyle bir şey, yoktur. Evlâdın sözlüsü, nişanlısı ya da eşi de evlât telâkki edilir. O yüzden böyle bir motifin, evlilikle sonuçlanmaması, normaldir. Nitekim Türkmen varyantında annesinin, sevgilisine âşık olduğunu açık açık belirttiğini, onun:

*Gız oğlan, hetdinden aşme
Enşalla, yol menindir*

³⁰ Meclisi, a. g. e., 1349-1356 beyitler.

³¹ Meclisi, a. g. e., 1357-1358 beyitler.

³² Meclisi, a. g. e., 1373 beyit.

³³ Meclisi, a. g. e., 1375 beyit.

³⁴ Nerin Köse, "Seyfülmülük Hikâyeleri Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma", Ege Üni. Sosyal Bilimler Enst. İzmir 1993, s: 87 (Basılmamış doktora tezi.)

³⁵ "Şah İsmail Hikayesi" Matbaa-i Der-Saadet, İstanbul 1240.

*Dünya hüküm yöredip men,
Ragayatlar, il menindir.*

*Açılan sıya bagtımdır,
Gurulan tilla tagtımdır,
Iteli hem gızgın, vagtımdır,
Gıldan inçe bil menindir.*

*Yaşlıktan eklep sakladım,
Men seni yağşı çakladım,
Enelik hakın hakladım,
Ol hanıman (mal) menindir.*

*Gülzarpıran özlerimde,
Hılap bolmaz sözlerimde,
Şemsi-kamar yüzlerimde,
Menli-menli hal menindir³⁶*

şeklinde "analık hakkını öne sürerek aşkında ısrarlı olduğunu görünce şunları söyler:

*Ham hıyala düşme munda,
Öz yolına yörgül, garrı!
Ayrılpdır yüzün nuri,
Ayna alıp, görgül garrı!*

*Canında yok mı hözirin,
Gievne düşdi nazarın,
Kırk giceden yok habarın,
Mana cogap bergil, garrı!*

*Atam delmi senin yarın,
Bu söze gelmesin gahrın,
Kanı namus ile arın,
Özüne tıg urgul, garrı!*

*Garrı beyle yanıp - bişmez,
Bolmayana öziün geşmez,
Gievine nika düşmez,
Ası bolma, durgul garrı!*

*Diydi sözi Medhalcemal,
Teze boldum yara visal,*

³⁶ Magrupi, a. g. e., s. 38.

*Garrınkı bir köne hıyal,
Öz işine bargıl, garri! ³⁷*

Ancak annesinin:

- Men bu sözüñ birle Seypelmelek'den el üzmen. İkevimiz Seypelmelek'den sorarmız: Seni alar mı, ya meni? demesi üzerine birlikte şehzadeye giderler. Durumu öğrenen Seypelmelek kayınvalidesine "bu işin yanlış olduğunu" belirterek, şöyle söyler:

*Akıl bolsan, işarata düş imdi,
Garri, gışın gelip, yazın gidipdir
Bir eyyamda sana gonan gülünden
Gargalar gonupdur, gazın gidipdir.*

*Garri, sen akdırma gözün yaşını,
Urmagıl başına mehnat daşını,
Ucurıp sen yiğitliğin guşunu,
Goldan kaçıp, bahrı-bazın gidipdir.*

*İmdi acal damın sana gurupdur,
Ovvalda ol senin sapan sürüpdür,
Garri, senin bagtın hazan urupdur,
Söhbetindir, tanın sazın gidipdir.*

*Bilbilin uçupdur hüsnin bağından,
Örtenipdir harın hicran dagından,
Hiç habarın var mı saçın ağından,
Dendanın düşüpdür, (közün) gidipdir.*

*Seypelmelek aydar, rahatın yokdur,
Meclisin, temaşan, söhbetin yokdur,
Garri, senin önki lezzetin yokdur,
Tegamın kaçıpdur, düzüñ gidipdir*

Gülzarpıran, gene ikna olmaz³⁸ ve denilenlere kulak asmayınca Seypelmelek, bir daha seslenir:

*Eya garri, senin pıglın azıpdür,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?
Garrılık zehmeti rengin bozupdur,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?*

³⁷ Magrupi, a. g. e., s. 38.

³⁸ Magrupi, a. g. e., s. 41.

*Aşıklık yaraşar yiğit çağına,
Kest eylesem yarın alma bağına,
Ayna alıp, gara saçın ağına,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?*

*Tolgunanda turabilmez ornuna,
Yörsen, iki dizin eter garnına,
Nan iysen, dodağın deger burnuna,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?*

*Hak âmrine kayıl bolmuş adamzat,
Bizi bu köylere salıpdır üstat,
Sen gayın enem sen, men sene damat
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?*

*Garrı sen akılın beyle çaşar mı,
Garrılıkda hebsin hetden aşar mı,
Gız bile enege nika düşer mi,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin?*

*Seypelmelek, sınan derdin dilipdir,
Bu garrın aklın şeytan alıpdır,
Ey yaranlar, ahır zaman balıpdur,
Hiç ölüm düşmez mi yadına senin? ³⁹*

Dikkat edilecek olursa hikâyede böyle bir duygunun yanlışlığı, söz konusu duyguyu taşıyan kişinin kızı ile damadı tarafından dile getirilmektedir. Nitekim her ikisi de "onun yaşına göre hareket etmediği" yolunda nasihatlar verirler. Ancak onu böyle bir hayalden vazgeçiren şey, bu nasihat ve kınama yollu sözler değil de, Gülzarpiran'ın düşüncelerini son anda değiştirmesidir. Nitekim damat adayının sözlerinden etkilenmeyen Gülzarpiran "bu durumu eşinin (Şahbal Şah) çözebileceğini" söyler ve kızı ile birlikte saraya giderler. Ancak huzura çıktıklarında yaptıklarından utanan Gülzarpiran, kocasının yüzüne bakamaz. Henüz annesindeki değişikliği bilmeyen Medhalcemal "Seypelmelek'e âşık bolganınmı atamga aydar men!" diyerek şunları söyler:

*Gievine aşık bolup
Halka rısva bolgan, ene!
Eneme bihaya bolup,
Yüz gerdesin algan, ene!
Menin bile dava edip,*

³⁹ Magrupi, a. g. e., s. 41-42.

*Aşıklar meclisin grup,
Nebsinin rayına gidip,
Melamatda galgan, ene!*

*Duzlu - duzsuz köp söyler sen,
Öz özün gülki eyler sen,
Atam eşitse, neyler sen,
Beyle horram bolgan, ene!*

*Bu işler yakmaz hudaya,
Eleme bolar sen şaya,
Tükenmez ulug sövdaya,
Öz başını salgan, ene!*

*Medhalcema! diyr, betnama,
Öz özün düşersen dama,
Aydar men heli adama,
Kepen, dona çalğan, ene! ⁴⁰*

Bunu duyan Gülzarpiran "Balam aymağıl" diye atılır ve:

*Bilmezlikden hata etgen sözümi,
İmdi sen atanga aytma, balam!
Her çend bolsa, ene hakım bar menin
Bu ıssıg könlümni sovutma, balam!
Gaytadan örtene bu kanı-teni
Yaşlıkdan ekledim, sakladım seni,
Ayıtsan atanga, öldürgey meni
Zınhar yaman işe yovutma, balam!*

*Ne yaman bolarmış âşıklık derdi,
Bu hasta canıma köp azap berdi,
Aşıklığım senden gayrı kim gördi,
Bu sırrım elemde yayıtma, balam!*

*Kerimli patşahım, akır men hamdın,
Gamhar idip, garıplara hemdemdin,
Dokuz ay göterdim, ak süydüm emdin
Eden emgegimi unutma, balam!*

⁴⁰ Magrupi, a. g. e., s. 45.

*Gülzarıran sırım haka melimdir,
Meni sövde salan bu şum pelimdir,
Öldür atan, birehimdir, zalımdır,
Etim, gurt-guşlara yol etme, balam! 41*

şeklindeki sözleriyle kızından özür diler. Eşine de "Seypelmelek adlı yiğidin Mısır'dan, kızı ile evlenmek amacıyla gelmiş olduğunu" bildirir⁴²

Dikkat edilecek olursa Gülzarıran'ın bu "vakitsiz sevda"dan vazgeçmesinin sebebi, açıkça belirtilmemiştir. Ancak söz konusu fikir değişmesinin saraya, huzura çıkıp eşinin yüzünü gördüğü anda ortaya girip çıkması bize Gülzarıran'ın sosyal mevkiini, yaşını, belki de evli olduğunu ve bunun getirdiği sorumlulukları hatırlayıp utanmış olabileceğini düşündürmektedir.

Çağatay varyantında ise bu konu, daha farklı bir durumda karşımıza çıkmaktadır. Bediül-Cemal'in annesi her ne kadar Seyfül-Melik'e gönül verip onu, kendinden başka kimseye yakıştırmazsa da "bu işin çevresinde duyulmasının iyi olmayacağı ve kızının ona âşık; delikanlının da bu sevgiye lâyık olduğu" nun bilincindedir:

*Bolupdur çün kızı âşık
Körüp kızığa hem lâyık.....
* * **

*Didi kim bu işing hod mahfi kalmaz
Takı yaşurmakımız yahşı irmez
Dimegil bu şöhret bolmaz âhir⁴³*

Medhalcemal'in babaannesi ise "sevdası, gelininden daha fazla olması"na rağmen çevrenin kınamasından korktuğu:

*Kızıdan köprek ol mâyil balupdur
Veli il tilidin hâyil baluptur⁴⁴*

daha çok da gelininin Bedi'l-Cemal'in durumunu:

*Çü ışk otu yürekige yakılmış,
Mohabbet ra'd canıga çakılmış
Kice kündüz yığısı pes imestür
Niçe külsün fikir kıl hın imestür⁴⁵*

şeklinde ifade etmesi"nden dolayı, bu yanlış sevgiyi kalbine gömmüştür.

⁴¹ Magrupi, a. g. e., s. 45-46.

⁴² Magrupi, a. g. e., s. 46.

⁴³ Meclisi, a. g. e., 134-1347 beyitler.

⁴⁴ Meclisi, a. g. e., 1358 beyit.

⁴⁵ Meclisi, a. g. e., 1363-1364 beyitler.

Gelelim "kayınpederin gelinine sevdalanması" meselesine... İncelemeye tabı tuttuğumuz hikâyelerden -her ikisinin birer varyantları da dahil olmak üzere- Şah İsmail ve Elif ile Mahmut Hikâyeleri'nde tesbit ettiğimize göre hikâye kahramanının babası, oğlunun eş adaylarından (veya eşlerinden) hepsine veya en güzeliyle, onu bulmak uğruna evini, ülkesini terkederek çeşitli sıkıntılara katlandığı asıl sevgilisiyle evlenmek ister. Nitekim Kandehar Şahı, oğlu Şah İsmail'in sevgilisini bulmak için gittiği gurbet ellerden beraberinde üç hanım getirdiğini duyunca görmeye gider. Ancak "....padişah birer birer nazar idüp ol dahı sol tarafından urulup, beş karış tilin gösterdi."⁴⁶ Erzincan-Mecidiye'den derlenmiş olan diğer varyantta ise biraz farklı bir durum söz konusudur. Nitekim padişah (hükümdarlık yaptığı ülke belirtilmemiştir) oğlu Şah İsmail'in beraberinde üç kızla birlikte geldiğini duyunca onları evine davet ederek:

- Oğlum, getirdiğin kızların ikisi sana, biri de bana"⁴⁷ diyerek düşüncesini belirtir. Dikkat edilecek olursa bu hikâyede; matbu varyantta görülen "kayınpederin gelinlerine âşık olması" ile ilgili bilgi, yoktur. Bunun sebebini kaynak kişinin çok genç yaşta⁴⁸ olup, geleneksel hikâye anlatıcısı vasfına sahip olmayışı kadar olayla ilgili değer yargısında, hatta halk hikâyelerinin teşekkülünde çok önemli bir faktör olan "dinleyici-anlatıcı ilişkileri"nde⁴⁹ aramak gerekmektedir. Elif ile Mahmut Hikâyeleri'nde ise, söz konusu hikâyelerden daha farklı bir tablo ile karşılaşılıyor. Nitekim gerek batılı araştırmacılardan Edith Fischdick'in incelediği metinde⁵⁰, gerekse Erzincan-Mecidiye'den derlenen varyantta⁵¹ sevgilisiyle birlikte üç hanımı beraberinde getiren oğlu Şah İsmail'i görmeye giden padişah, Elif gelini görür görmez âşık olur⁵².

Sadece dört hikâyede tesbit edebildiğimiz "babanın oğlunun hanımlarına (birine veya hepsine) âşık olması" motifi söz konusu anlatmaların hepsinde de hikâye kahramanının sevgilisini aramak için gittiği uzak diyarlardan baba evine dönmesiyle birlikte ortaya çıkmaktadır. "Kahramanın gurbette yaşadığı ilginç olayların henüz bitmediği ve sevgilisine kavuşması yolunda yeni bir engelin ortaya çıktığını" ifade eden entrik ve hareketli olayların yer aldığı bu epizot, hikâyenin seyrinin değişmesinde ve genişlemesinde oldukça etkilidir. Daha çok anlatanın veya müsannifinin, bu tür bir olaya bakış açısının ortaya çıkarıldığı bu "yanlış sevda" motifiyle hikâye kahramanının "uğrunda uzun ve sıkıntılı yıllar geçirilmiş kadının güzelliğinin, pek çok kişiyi

⁴⁶ "Şah İsmail Hikayesi" Matbaa-i Der-Saadet, İstanbul 1240, s. 32.

⁴⁷ "Şah İsmail" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Hava Bingöl Anlatması, s. 3.

⁴⁸ "Şah İsmail" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Hava Bingöl Anlatması.

⁴⁹ Fikret Türkmen, *a. g. e.*, s: 174.

⁵⁰ Edith Fischdick, *Türk Halk Hikâyeleri ile İlgili Bir Araştırma, Elif ile Mahmut*, Çev: Türkmen, Fikret, Adnan Şenocak, Türk Folkloru Araştırmaları, Ankara, 1984.

⁵¹ "Elif İle Mahmut" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Zeynel Tanrıverdi Anlatması.

⁵² Edith Fischdick, *a. g. e.*, 64, 73; "Elif İle Mahmut" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan-Mecidiye'den Zeynel Tanrıverdi Anlatması, s. 17.

etkileyecek, ona sosyal mevkiini unutturacak nitelikte olduğu" da vurgulanmak istenmiş olabilir.

Dört hikâyede de kahraman (Şah İsmail, Mahmut) babasının hanımlarına göz koymasına "beni öldürür öyle alırsın) diyerek karşı çıkmasına rağmen hükümdar, isteğinde ısrarlıdır⁵³. Nitekim söz konusu her iki varyantta Mahmut, babası tarafından santraç oyununa davet edilir. "Yenen tarafın, yenilenden her istediğini alabilmesi (derleme varyantta yenenin önce karşısındakinin ellerini bağlaması, daha sonra arzusunu gerçekleştirebileceği söz konusu edilmiştir)" şartıyla başlanan oyunda ilk iki seferinde Mahmut, babasını yener. Ancak hikâyenin matbu varyantında "nezaketinden, babasını yenmenin saygısızlık olacağı düşüncesinden"⁵⁴ derleme varyantta ise babasının oğluna "oyunu çok iyi öğrenmişsin. Hele bir kere de sen bana yenil"⁵⁵ dediği için üçüncü oyun hükümdarın galibiyetiyle biter. Oğlunun, bağlandığı zincirleri kırma gücünün belindeki kılıçtan ileri geldiğini anlayınca öldürülmesi için cellâda (derleme varyantta "harami", matbu varyantta "zindancı") teslim ederse de onların şehzadeyi tanınması, emrin yerine getirilmeyip idaresinden zaten memnun olmayan bir grup tarafından boynunun vurulmasıyla sonuçlanır⁵⁶.

Şah İsmail Hikâyeleri'nde bu bölüm, Elif ile Mahmut'tan daha değişiktir. Nitekim her iki varyantında da sevgilisi Elif'le evlenmek istemesine izin vermeyen Mahmut, babası tarafından zehirlenmek istenir (matbu varyantta bu fikri ona, veziri verecektir). Ancak Arap Üzengi'nin (derleme varyantta Remilci Kız diye geçmektedir) verdiği yüzüğü yemeğin üzerine tutunca zehirlenmekten kurtulur⁵⁷. Olayların bundan sonraki kısmı her iki anlatmada da farklılıklar göstermektedir. Nitekim Şah İsmail'in matbu olanında zehirlemediği oğluyla santraça oturur. Vezirinin daveti ve plânıyla yapılan karşılaşmada ilk üç el Şah İsmail, babasını yener. Sonra "bu defa da yenileyim" deyince (Elif ile Mahmut'un iki varyantında da olduğu gibi) zincire vurulur. Ancak oğlan zincirlerini -belindeki kılıcın tılsımıyla- kırınca (hikâyenin bundan sonraki bölümü, her iki varyantta da aynıdır) babası tarafından çeşitli şekillerde yok edilmeye çalışılır. Sonunda Arap Üzengi (Şah İsmail'in uğruna yıllarca memleketinden uzak

⁵³ "Şah İsmail Hikayesi" Matbaa-i Der-Saadet, İstanbul 1240, s. 32; "Şah İsmail" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Hava Bingöl Anlatması, s. 3-4; Edith Fischdick, a. g. e. , 64, 73; "Elif İle Mahmut" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Zeynel Tanrıverdi Anlatması, s. 17-18.

⁵⁴ Edith Fischdick, a. g. e. , 73-74.

⁵⁵ "Elif İle Mahmut" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Zeynel Tanrıverdi Anlatması, s. 18.

⁵⁶ Edith Fischdick, a. g. e. , 63, 73; "Elif İle Mahmut" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Zeynel Tanrıverdi Anlatması, s. 19.

⁵⁷ "Şah İsmail Hikayesi" Matbaa-i Der-Saadet, İstanbul 1240, s. 32; "Şah İsmail" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Hava Bingöl Anlatması, s. 4.

kaldığı sevgilisi) âşığının çektiklerine dayanamayarak padişahı öldürür ve şehzade (Şah İsmail) tahta geçer⁵⁸.

"Kayınpederin oğlunun eşlerine talip olması meselesi", bu unsurun yer aldığı -varyantlarıyla birlikte- dört hikâyede de kahramanın memleketine döndüğünde ortaya çıkmaktadır. Hikâye kahramanının mutlu sona yaklaştığı sırada karşısına çıkan bu yeni engel hikâyeci tarafından anlatıya yeni bir soluk vermek ve entrik bir unsurla zenginleştirmek istemesiyle ilgili olmalıdır.

"Ebeveynin gelin ya da damatlarına sevdalanmaları" meselesiyle, kısa halk hikâyelerinde de karşılaşırız. Klâsik halk hikâyelerimize nazaran günümüze yakın teşekkül eden ve bazan nazım nesir karışık ancak nesri, türküyü açıklayıcı mahiyette olan bir anlatı türünü; bazan belli bir ritmi olmayan uzun ezgili bir makam çeşidini, kimi zaman da âğıt yakmayı⁵⁹ ifade eden bozlaklardan birinde tesbit ettiğimize göre söz konusu uygulama hakkında teferruatlı bilgi yoktur. Bu anlatı türünde olayı ifade eden türkünün bir yerde açıklayıcısı olan nesir kısmının çok dar tutulması ya da hiç söylenmemesiyle ilgili olan bu duruma göre 1985 yılında Manisa yöresinden derlenen bir bozlakta "oğlu askere gittikten bir müddet sonra öldü haberi gelince gelinini, kendisine nikâhlayan bir babanın hikâyesi" anlatılmaktadır. Gelinini ile yeni bir hayatı devam ettirdikleri günlerin birinde oğul, çıkagelir: "Zira hakkında duydukları yanlış haberin sebebi, bir isim benzerliğidir. Üçü de ne yapacağını şaşırان aile, akşam yemeklerini hiç konuşmadan yerler. Daha sonra oğula evin bir köşesine yatak seren karı koca, odalarına çekilirler. Bunu gören oğlan, pencereyi açarak uzaklara dalar ve şu türküyü söyler:

*Sarı buğdayı darınmı sandın?
Evdeki gelini karın mı sandın?
Askere gideni gelmez mi sandın?
Vurun kürt uşağı, Antep gidiyor.*

* *

*Kaleden kaleye atılamadım,
Kırıldı kanadım tartılamadım*

Dikkat edilecek olursa ebeveynlerin oğul ya da gelinlerine âşık oldukları hikâyeler aşk-kahramanlık temalarının ikisini birden bünyesinde barındıran grubu teşkil etmektedirler. Boratav'ın "aşk-kahramanlık konulu hikâyeleri de aşk konulu olanların grubuna dahil etmek yanlış olmaz. Çünkü bu tür hikâyelerdeki kahramanlıkların ekseriyeti de aşk uğrunda ortaya çıkmaktadır"⁶⁰ düşüncesine uygunluk teşkil ettiği üzere

⁵⁸ "Şah İsmail Hikayesi" Matbaa-i Der-Saadet, İstanbul 1240, s. 40; "Şah İsmail" Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, VII no. lu dosyada kayıtlı, Erzincan- Mecidiye'den Hava Bingöl Anlatması. s. 6.

⁵⁹ Ege Üni. Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Bölümü Fikret Türkmen Halk Bilimi Arşivi, 155 no. lu kaset. III. Bölüm. s. 139-140.

⁶⁰ Stefan Zweig, *Freud ve Öğretisi, Psiko-Analiz*, Çev. Emin İliçin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1965, s: 30-31.

söz konusu hikâyelerin kahramanı, bu konuda da gücünü ortaya çıkarmakta; babasını ya da düşmanlarını yenerek sevgilisine kavuşmaktadır. Yaklaşık 148 civarındaki hikâyeden sadece Seyfül-mülük, Şah İsmail ve Elif ile Mahmut'ta karşımıza çıkan bu özellik ile ilgili olarak söyleyebileceğimiz bir husus da, uygulamaya yönelik tenkidî hususlardır. Nitekim Seyfül-mülük hikâyelerinde karşılaştığımız üzere annenin damadına âşık olması Türkmen varyantında kızı tarafından eleştirilir. Çağatay varyantında ise böyle bir ikaza gerek kalmaz: Bediülcemal'in gerek annesi, gerekse babaannesi duygularının esiri olmazlar ve toplumun kınama gücü ile sosyal pozisyonları, bu aşkı kendi elleriyle yok etmelerine sebep olur. Ancak Şah İsmail ve Elif ile Mahmut hikâyelerinde böyle tenkidî bir durumla karşılaşmıyoruz. Hatta söz konusu hikâyelerde vezir hükümdarını, oğlunun eşleri veya eş adaylarını alabilmesi için teşvik ve yardım eder. Hikâye kahramanının bile bu yollu bir sözde veya davranışta bulunmaması, daha çok hikâyelerin derlendikleri yörenin, konuya bakış açıları, yani bu konudaki değer yargılarıyla ilgili olmalıdır.

Yukarıda incelediğimiz tek bozlakta ise, biraz daha farklı bir tabloyla karşılaşyoruz. Nitekim Yusuf öldü haberinin gelmesi üzerine karısıyla evlenen babasına "yanındaki kadının, kendi karısı olduğunu" belirten bir dörtlük söylemekle yetinir. Olayda iyi ya da kötü bir sonuç, belirtilmemektedir. Hikâyeye gerek musannifinin, gerekse anlatının ait olduğu yörenin ahlâk anlayışlarını ortaya koyan bu durumla ilgili olarak Frevd'ün bu konuya yaklaşımı ise Şah İsmail ile Mahmut'un babalarını bu konuda destekler gibidir. Ona göre "bu tür uygulamalara yasak getirilmemelidir. Zira içgüdüler ve ona bağlı olarak duygular asla yenilemez. Özellikle cinsel içgüdüler insanoğlunun ayrılmaz bir parçası olup bilinçaltına atıldıkları takdirde kişi, patlamaya her an hazırdır⁶¹. Ayrıca sağlıklı bir ruh yasaklarla değil, şeffaflıkla kazanılır⁶²

Görüldüğü gibi kaynağı oldukça eskilere ve yabancı kültürlere geri giden "ebeveynlerin gelin ya da damatlarına âşık olmaları meselesi" halk hikâyelerinde sık görülen bir motif değildir. Bunun yanısıra varyantlarıyla birlikte toplam altı hikâyede karşımıza çıktığı üzere ebeveynlerin kadın ya da erkek olması anlatının olaya farklı bir şekilde yaklaşmasına sebep olmuştur: Kayınpederin gelin adaylarına talip olması hoş karşılanıp -oğlu hariç- çevreden destek görürken kayınpadidenin damadına gönül vermesi ya yakın çevresi tarafından tenkit edilmiş; ya da söz konusu şahsın kendisi tarafından -sosyal mevkiini düşünerek- kapatılmıştır. Bu motifin gerek az rastlanılan bir unsur olması, gerekse tenkidî bir şekilde ele alınması "Geleneksel Türk Ailesi Anlayışı" ile olduğu kadar hikâyenin derlendiği dönem ve ait olduğu yörenin bu konuya bakış açılarıyla ilgili olmalıdır.

Söz konusu motifin tesbit edildiği hikâyelerin (bozlak hariç) hepsinin de kahramanlık ve aşk konulu olması, bu tür anlatılardaki kahramanlıkların daha çok aşk için yapıldığı tezini de güçlendirmektedir.

Hikâyelerin hepsinde bu motif, kahramanın sevgilisini bulduğu ya da elde ettiği anda ortaya çıkmaktadır. Anlatının ana şemasında farklı yerlerde ancak, benzer olaylara

⁶¹ Stefan Zweig, *a. g. e.*, s: 75-76, 87-88.

⁶² Stefan Zweig, *a. g. e.*, s: 47-48.

bağlı olarak görülmesi ise hikâyecinin bu konudaki yeteneğiyle ilgili bir durum olmalıdır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki "ebeveynin, çocuklarının eş ya da eş adaylarına âşık ya da talip olmaları" meselesi, halk hikâyelerimizde pek fazla yeri ve özelliği olmayan; Türk kültür ve geleneksel aile yapısına yabancı bir husustur.

Nerin Köse